

ԲԵՐԲԵՐԵԱՆ, Ռուբէն. — Հայերէն նորագոյն բանաստեղծները.
մասն I. Բանաստեղծ-մտածող. (կրիտիկական անալիզ) Տպագրակ.
և հրատարակչ. ակցիոներակ. ընկերութիւն Ռոստով Դոնի վրայ.
1898 թ. 44 էջ. գինը 20 կոպէկ:

Կան գրքեր, որոնց մասին գրելը բաւական ծանր գործ է. և աչդ ոչ թէ նրա համար, որ աչնդեղ արծարծած մտքերն ու խնդիրները բարձր են ձեր հասկանալու կարողութիւնից կամ անծանօթ են ձեզ, ալ որովհետեւ գրածքն աչնպիսի ծղողած շորի է նման, որ չգիտէք որ ծալրից բռնէք, որ չբռնուի. Սուր ու սխալ մտքեր, անորոշ ու անբովանդակ խօսքեր, պաշարի ու մեթոդի պակասութիւն իրար խառնւած՝ ղժառացեալ են նրանց խմբւելն ու կարգի բերելը, ուրիմն և՛ նրանց պատկերը տալը:

Աչնպիսի գիրք է այ. Բերբերեանի «կրիտիկական անալիզը»: Մանրամասն ամբողջ գրքի մասին խօսելը չարժէ. կ'աշխատենք առաջին երեսից դուրս բերել աչդ նոր գրողի մտածութեան չարկութիւններն ու ունեցած գրական պաշարի չափը, թողնելով ընթերցողին դատելու, թէ ինչ կը լինի աչդ հարստութիւնն ու նեցող մարդու արտագրածը:

«Գեռ իր վերջին երգը չէր երգած հալոց ազգային բանաստեղծ Գամառ-Վաթիպան, երբ ութսունական թւականների սկզբից մինչև իննսնականի սկիզբները, աչսինքն մօտ 8—10 տարւալ ընթացքում երկեցան հալոց գրականական ասպարիզում մինը միւսի ետևից՝ չորս հալ

բանաստեղծ՝ Յ. Յովհաննիսեան, Լեւոնց, Յովհաննէս Թումանեան և Ա. Ծաղուերան» (էջ, 5):

Ժամանակագրական սխալ. երբ ասում են աչ ինչ թւականների սկզբում, օրինակ՝ ութսունական թթ. սկզբում, հասկանում են մի տասնամակի առաջին հինգ տարին ամենաշատը. մեր օրինակով՝ 80—85. 85—90-ն արդէն ութսունական թւականների վերջն է: Արդ ինչպէս կարող է երևան գալ աչդ «բանաստեղծներից» մէկն ու մէկը 80-ական թւականների սկզբում, երբ ընդհանուր բանաստեղծական լուսթիւնը պատուող Յ. Յովհաննիսեանը իր գրքովը հրատարակել է 87 թ., Լեւոնցն ու Թումանեանը 90-ին, իսկ Ծաղուերանը 91-ին: Աչնպիսի սխալ խօսք ասելու տեղ, նա կարող էր մէկ նաչել նրանց գրքովների լոյս տեսնելու թւականին, որ նրա առաջն էին անշուշտ:

Ուրիշ սխալ. աչդ թւականներին չորս բանաստեղծ չեն երևացել միաչն. 89-ին է երևացել նաև Լ. Մանէլեան, որը առանձին գիրք չունի տպած, բալց որն աչնու ամենաչնիւ երևացել է: Աչնպէս նաև Շանթը, Աւետիք Իսահակեանը, Գ. Գեմիլճեանը, որոնք երևացել են իննսնական թւականների սկզբում: Մի գիծ էլ. «հալոց գրականական

ասպարիզում երեցան... չորս հայ բանաստեղծ»։ Կարծէք ալիք ասպարիզում կարող էին թուրք ու ռուս բանաստեղծներ երևալ. աչս նշանակում է բառեր գործածել, առանց կարևորութիւն տալու նրանց։

Շարունակութիւն. «Սա մի բնորոշ և հեղաքրքիր (ական) երևութ է, որ մի փոքրիկ ժամանակամիջոցում դուրս եկան չորս՝ զանազան գոյնի և ուժի բանաստեղծներ. այս երևութի պատճառները որոնելու է ութսունական թւականների հալոց կեանքի պայմաններում» (էջ 5)։

Աւած ու աքսիոմալի ուժ է սորացած աչս միտքը թէ՛ չկալ երևութ առանց պատճառի, և որ գրական երևութները դուրս չեն ալի ընդհանուր շրջանակից, և պ. Բերբերեանը կրկնում է ալի աքսիոման, կարծելով թէ բան է բացատրում կամ մի կարևոր միտք է չափում. Ալի ո՞վ չգիտէ, որ եթէ մի երևութ կալ, նշանակում է պայմաններ ու պատճառներ կան, որ կալ Բալց բանն աչստեղ ալի վկայելը չէ. ալի հեշտ է. բանն աչս դէպքում աչս է, որ ալի անբովանդակ «ութսունական թւականների կեանքի պայմաններ» խօսքում որոշ բովանդակութիւն դնէր, բանն աչս է, որ հեղինակը ցոլց տար՝ թէ որոնք են ալի պայմանները, թիչ բնաւորութիւն ունին, թիչպէս են իրար վրալ աղղել ու խմբել, որ իբր հեղեանք տեւ են «չորս զանազան գոյնի և ուժի բանաստեղծներ», աչսինքն աչս, ինչ ամենից հեղաքրքրականն, ուսանելին ու դժւարն է... Սա էլ նշանակում է խօսքեր ասել, առանց բովանդակութեան։

Եւ ապա. «Մինչդեռ ահա 7—8 տարի է, որ չենք կարող մի ալ նոր բանաստեղծի վրալ մատնանիլ աներ» (էջ 5)։ Մենք տեսանք, որ ոչ միաչս «մի ալ», ալ և մի քանի բանաստեղծներ են երևացել. հիմա էլ տեսնում ենք, որ նրանք պ. Բերբերեանի աչքում ճոշն է թէ իսկի չեն երևացել. աչս էլ երեւի նրա համար, որ հեղինակը նրանց իր դէմը առանձին գրքերով չի տեսնում կանգնած. Դասեր չենք ուղում տալ, բալց մի քննադատ պիտի անշուշտ ամենաքիչը իմանալ թէ ինչ է եկել ու անցել մեր գրականութեան գլխով իր ականարկած թւականներում, հասարակ իրողութիւնների մտքով. Աչս արդէն ժամանակագրական սխալ չէ միաչս, ալ անգիտութիւն մեր գրականութեան ամենաթարմ անցեալի. պ. Բերբերեանը չիմանալուց աչքաթող է անում ամենաականաւորն իրողութիւնները Սա ցոլց է տալիս թէ որքան է ծանօթ «կրիտիկական աշակերտի» հեղինակը մեր գրականութեան հետ... Էլ չեմ ասում, որ գոնէ հասարակական անտարբերութեան աչս ծանր օրերում, գրչակիցներն իրար չպիտի մոռանան, գրական ուժերի երևան գալն ու արածը պիտի չուրանան...

Յետո՛ւ՝ «Աչս չորս բանաստեղծներն էլ մի չափոնի հալեցակէտից նալած՝ միևնույն ներքին ոգին են կրում. նրանց բոլորի մօտ էլ միևնույն մօտիւնները տեսնում ենք, և ալի մօտիւնները աղգալին ոգի են կրում, ոմանց մօտ ըմբօստ ու ժահրալից, ոմանց (') տխուր ու ռոմանտիկ ձևով արտայայտած» (էջ 5)։

Հէնց օրինակ այս մի քանի տողը. մարդ չի խմանում որ ծաղից բռնի: «Ումանց մօտ ըմբոստ ու ժահրալից...» քացի Լեռնեցից, միւս երեքը ոչ ըմբոստ են, ոչ էլ ժահրալից, ինչպէս չափոնի է ամենքին, եթէ այսպէս է, եթէ միայն Լեռնեցին դուրս գալիս «ըմբոստ ու ժահրալից», այն ժամանակ ինչպէս թէ՛ «ոմանց մօտ ըմբոստ ու ժահրալից»... «Միւսն ունի ներքին ոգին եւ կրում», մենք «արտաքին ոգի» իսկ չենք էլ հասկանում. հեղինակն ինքն էլ հագիւ թէ հասկանալիս լինի, որովհետեւ ոգին ի հարկէ ներքին բան է, եւ չեմոյ՝ ամենուն ոգին են կրում», եթէ այդպէս լինէր, վա՛նք եկել էր նրանց տարեւ, էլ ինչ ինքնուրոյնութիւն կը մնար իրար համեմատութեամբ, մէկը միւսի «կոպիան» կը լինէր...

«Նրանց բոլորի մօտ էլ միևնույն մոտիւնները տեսնում ենք, և ալդ մոտիւնները ազգային ոգի են կրում», այսպէս են երևում պ. Բերբերեանին ալդ բանաստեղծները «մի չափոնի հալեցակէտից», այս հալեցակէտը առաջմ մնալ: Գուրս է գալիս ուրեմն, որ ալդ չորս բանաստեղծներն էլ «ազգային ոգի կրող մոտիւններ» ունին. Գամառ-Քաթիպան ունի, այն. Շարուրեանի երկերում պատահում են. բայց Յովհ. Թումանեանն ու Յ. Յովհաննիսեանը ալդ՝ մեղքն ասեմ թէ վարձքը՝ չունին բնաւ, ինչպէս ընթերցող հասարակութիւնն արդէն նկատել է և քննադատութիւնն էլ անուղղակի ցոյց է տուել: Այս երկուսը չեն կարող մի ընդհանուր չափաբարի բերել Լեռնեցի հետ, որ

իսկի բանաստեղծ էլ չէ:

Բացի ալդ, բանից դուրս է գալիս, որ Լեռնեցից զատ, միւս երեքը ոչ միայն «ազգային ոգի կրող մոտիւններ» ունին, ալ և որ ալդ մոտիւնները «ոմանորիկ ձևով են արտայայտած»: «Մոտիւնների» առակը ասինք որ սխալ է երկուսի վերաբերմամբ. «ոմանորիկ ձևը» արդէն սխալ է երեքի վերաբերմամբ էլ, եթէ միայն պ. Բերբերեանը «ոմանորիկ» ասելով այն է հասկանում, ինչ հասկանում են ու պիտի հասկանալ: Ռոմանտիզմը (թէ էութեամբ և թէ՛ ձևով), ինչպէս որ բեկեւել է ուսու բանաստեղծութեան պրիզմայում, մեր ալդ բանաստեղծների վրալ չի ազդել իսկ եւրոպական ռոմանտիզմը բանաստեղծութեան վրալ ընդհանրապէս ամեն տեղ էլ ազդել է, այնպէս որ չորսի մասին խօսելիս այս դէմքում «ոմանց»-«ոմանց» ասելը միտք չունի:

Հիմա—«հալեցակէտը»: Ալդ ինչ պոյտնի հալեցակէտ» է, մեզ չափոնի չէ. հեղինակը «չափոնի» ասել ու անցել է, կարծելով թէ իսկապէս չափոնեց իր տեսակէտը. գրքովը որ մտէք՝ ոչինչ չէք իմանալ: Ալդ չափոնի-անչափ տեսակէտը այնքան էլ որոշ չէ նոյն իսկ հեղինակի համար. թէ չէ, որ որոշ լինէր՝ միթէ կարելի էր ալդ տեսակէտից հալելով «ազգային ոգի» կրող մոտիւններ տեսնել արտեղ, ուր իսկի չկան: Այս էլ նշանակում է թէ հեղինակը խօսքեր է ասում, առանց լաւ լսելու իր ասածը...

Շարունակութիւն և վերջ. «Սակայն մի ալ տեսակէտից, նրանցից

մի քանիսը առանձին տեղ են բռնում իրանց հասկացողութիւններով և նրանց արտապայտելու միջոցով և շարդէպքերում արմատորէն զանազանում են իրանց ընկերներին, միւս բանաստեղծներին (էջ 6)։ Երբ ասում են «մի քանիսը» ոչ մէկ են հասկանում, ոչ՝ երկու, ալ առնազն՝ երեք, արդ, ինչպէս են մի քանիսը «գանազանում իրանց ընկերներին», երբ ալդ «ընկերները» ալս դէպքում մի մարդ միայն կարող է լինել... Յետոյ, ինչ է կարծում պ. Բերբերեանը «հասկացողութիւնները» ներքին ոգուն» չեն վերաբերում, կարծում ենք որ՝ ալս, ինչպէս էին ուրեմն նրանք մի տեսակէտից մոյն ներքին ոգին» կրում, իսկ ալժմ «իրանց հասկացողութիւններով առանձին տեղ են բռնում» և «արմատորէն զանազանում» «մի ալ տեսակէտից»... Բացի ալս՝ ալդ բառերը, որ շարած են իրար մօտ և կարծէք թէ որոշ միտք են արտապայտելու, իսկապէս շար անորոշ են. «առանձին տեղ են բռնում իրանց հասկացողութիւններով...», ալս, բռնում են, բաց ինչ բանի վերաբերմամբ, իշխող աշխարհագրաքի, մեր մտքի զարգացման, մեր բանաստեղծութեան եղած ուղղութեան, հասարակական կեանքի, թէ մի ալ բանի, թէ չէ ով չգիտէ, որ ոչ միայն ամեն գրող, ալ և ամեն սոսկ մարդ ու առարկալ «իր առանձին տեղն է բռնում»... Ալդ «մի ալ տեսակէտն» էլ, որ առաջ «հայեցակէտ» էր, թող չալտնի լինի, որ նոյնքան որոշ է, որքան և առաջինը, Ալս էլ նշանակում է կանոնաւոր ու որոշ չմտա-

ծել...

Մենք վերջացրինք գրքովի ընդհանուր մասի վերլուծութիւնը, որ ընդամենը մի էջ է. ինչպէս տեսնում էք, ալդ մի էջում ոչ մի ուղիղ միտք չկալ արտապայտած, ոչ մի անկասկածելի իրողութիւն չկալ վկայած։ Ալս ամենից երևում է, որ պ. Բերբերեանը ծանօթ չէ մեր նորագոյն գրականութեան ամենահասարակ իրողութիւններին. ալս՝ նրա ունեցած գրական պաշարի մասին, Նա չգիտէ տրամաբանօրէն, կարգին մտածել գոնէ տանելի չափով, մտածելու ամենքալումսխալներ է անում, անբովանդակ խօսքեր է ասում, անտեղի բառեր գործածում, առանց մի լաւ նախալու իր ասածի վրալ Յուց է տալիս թէ «չալտնի տեսակէտներ ունի», մինչդեռ բանից երևում է, որ ալդ տեսակէտ ասած բաները ոչ չալտնի են, ոչ էլ տեսակէտներ են...

Մենք ծանօթացանք պ. Բերբերեանի «անալիզի» դռների հետ. եւ գոնէ ալ ևս չեմ ուզում դռները բանալ ու ներս մտնել, և ահա թէ ինչու Գեղարեւոտական գրականութիւնը քննադատողը պիտի հասկանալ թէ ինչ է նշանակում բանաստեղծութիւն, գեղարեւոտութիւն, Բերբերեանը չեմ տեսնուցին մեր բանաստեղծների շարքումն է դնում. նշանակում է նրան բանաստեղծ է համարում. ուրիշներն էլ պիտեցին, որ նա բանաստեղծ չէ. մենք լիովին համաձայն ենք, ուրեմն... ուրեմն պ. Բերբերեանը չի կարողանում չանգաւոր (ալն էլ շար ողորմելի չանգ ու չափով) տողերը զանազանել իսկական բանաստեղծութիւնից։ Ալի-

որիկական անալիզը», որպէս «բանաստեղծի» երկերի անալիզ, Լեռնցի բանաստեղծ չլեւելումը, կորցնում է իր հիմքը և չէնքը փլում է. դուռն է մնում միայն, այն էլ տեսանք...

Այնուամենայնիւ մի քանի խօսք էլ՝ ալս անգամ վերջին կէտի՝ պ. Բերբերեանի բանաստեղծութիւն հասկանալու մասին: «Նա (Լեռնցի), ասում է «անալիզի» հեղինակը, խորհում է և ահա աշխատում է իր խորհածը, մտածածը ապացուցանել մէջքերեւով, օրինակ, էւոլյուցիալի օրէնքը...» (էջ, 80): (Կարծէք խօսքը չօղածագրի մասին լինի): Եւ չեղող սկսելով իր «անալիզը» ընթերցողներին «մի փոքրիկ (1) դադափար տալու համար» Լեռնցի մասին, մէջ է բերում նրա «Միայն մի գիշեր» որանաւորից մի կտոր ու ասում. «Այտրեղ բանաստեղծ-փիլիսոփան ուղղակի մեղ տալիս է գեղեցիկ ոճով և բանաստեղծօրէն գրած Գարեւնի չալոնի թէօրիան ու մարդկալին զարգացումը, չառաջացումը, էւոլյուցիան»:

Այդ որանաւորն ալսպէս է սկըւում.

Եւ դո՛ւ, խեղճ էակ, վոխոյ,
բալց և բարձր,

Մարդ,—անլիչելի ժամանակ-
ներից

Առաջացել ես դու էակներից,
Որ քո լանդիման ալթմ շատ են
ցածր.

Անհուն դարերի ընթացքում
խաւար,

Անհուն ճիգերի, տոկունութեան
գնով,

Ախօր դարձել ես տէր նրանց
համար (1)

Ախօր զսպում ես նրանց հզօր
կամքով:

Եւ ալն: Եւ սա է կոչում «բանաստեղծօրէն» գրած և գեղեցիկ ոճով... Պ. Բերբերեանը «առաջ ես եկել դու էակներից» խօսքը կամաւար հասկանում է «Գարեւնի տէօրիա», իսկ «էակներ» բառը նույնպէս կամաւարաբ՝ «ամենադարբական կազմածք—պրոտոպլազմա», ու ալս վերջին դէպքում իր «բանաստեղծ-մտածողին» (ալս անգամ արդէն ալսամալ) դուրս է բերում ոչ-մտածող, որովհետեւ բանից երևում է թէ մարդը ախօր զսպում է ամենադարբական կազմածք — պրոտոպլազմալին! (Ի դէպ, պրոտոպլազման, որքան զիտենք, ամենադարբական կազմածքը չէ, ալս ալս կազմածքի մի մասն է)...

Եւ վերջապէս ինչ է նշանակում որ և է թէօրէ բանաստեղծութեան նիւթ վերցնելն՝ ինքն ըստ ինքեան. երբ հին դարի բանաստեղծն է ալգպիսի միտք չալոնում իր պարզատես հանճարի ուժով կամ հին փիլիսոփան իր մտքի թռիչքով, ալգ զարմանքի ու հիացմունքի արժանի է. բալց դալ ու գիտական թէօրէն, որ իր գիտական արտաւարտութիւնն ունի, իւրացնել ու բանաստեղծութեան նիւթ առնել... ալգ արդէն՝ թէն նոյնպէս զարմանքի արժանի է, բալց մի ալ կողմից... Բանը որ թէօրէն բանաստեղծօրէն գրելուն եկա՛ւ ահա ձեզ.

Մեր «ժամանակի» մանուկ հա-
սակում

Հսկալ կրակէ զանգած էր
լուզում

Ու հուր արգանդից ծնած որդի-
կերանց
Տարածութեան մէջ մէկ-մէկ շը-
պլըրրում:

Կաշտառ փոքրերը մօր շուրջը
խմբած՝
Պորում էին խելառ, թափ
առած:

Կլոր-պար բռնած թռչում ու
վազում,
Բոցոռ ու չեշոռ նւագներ հիւ-
սած:

Ու կամաց-կամաց չողնած պա-
րելուց,

Ուժերը հադած արագ վազե-
լուց՝

Նրանք ծերացան, սրտները
սառաւ,

Չաչները մարեց թափով եր-
գելուց:

Ջահիլ երկիրն էլ որդիք ու-
նեցաւ՝

Հանքեր ու բուսեր, կենդանիք
անբաւ:

Սիրով նայում է իր փոքրիկ-
ներին

Հպարտ ցոյց տալիս քույր-եղ-
բայրներին:

Ու ամեն անգամ դատը ան-
կողնից

Նրբ վաղ զարթնում է, դեռ
պարկած տեղից՝
Ժպտով շուրջ է մալուղ թոռ-
ներին,

Ջերմագին գգնում պառաւած
կրծքին ¹⁾:

Ահա ձեզ—Գանդ-Լապլասի թէօ-
րէն և տրեգերական էւոլիւցիան.
աչտեղ թէ բանաստեղծական պար-
կերներ կան, թէ լեզուն է թեթև ու
սահուն, թէ լանգերն են իրար լաւ
բռնում և թէ առաջին երեք քառա-
շարների ձևը, որքան գիտենք, նո-
րութիւն է մեր գրականութեան հա-
մար... Ահա թէ ինչպէս է հասկա-
նում «անալիզի հեղինակը» բանա-
ստեղծութիւնը:

Սակայն հաշւապահների պէս «ընդ-
ամենը» խփենք. պ. Բերբերեանը
բոլորովին անպարտասոռ ու անձե-
ռնհաս է մեր «նորագոյն բանա-
ստեղծներին» քննադատելու, թէ որ-
պէս գրող և թէ որպէս գրական ճա-
շակի ու պաշարի տէր մարդ:

Ն. Աղաւեստ

¹⁾ Այս ոտանաւորը մենք գրեցինք
կէս ժամում, ցոյց տալու համար, որ
լանգերով գրելը դժւար բան չէ. թող
ներողամիտ լինին ընթերցողները, որ
պատանի օրերը միտներս ենք բերել: